

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Book: Докторантски четения : Икономическа социология : Сборник с доклади
Doctoral Readings : Economic Sociology : A Collection of Papers

Location: Bulgaria

Author(s): Dimitar D. Georgiev

Title: Ползи от гражданското образование за учениците
Benefits of Civic Education for Students

URL: <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=1405861>

ПОЛЗИ ОТ ГРАЖДАНСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА УЧЕНИЦИТЕ BENEFITS OF CIVIC EDUCATION FOR STUDENTS

Димитър Д. Георгиев, докторант, УНСС
Dimitar D. Georgiev, PhD student, UNWE
e-mail: dimdimov699@gmail.com

Резюме: Текстът анализира значението на гражданското образование като основен фактор за формиране на активна гражданска позиция, критично мислене и социална ангажираност у учениците. Подчертава се ролята му за изграждане на правна и политическа култура, познаване на човешките права и участие в демократичните процеси на национално и глобално равнище. Основна цел на доклада е да анализира ползите от гражданското образование за учениците в процеса на формиране на тяхната гражданска компетентност и социална ангажираност. За постигане на целта са използвани резултати от количествено изследване „Гражданското образование – ползи за учениците“, проведено от автора сред ученици от 11 – 12 клас.

Ключови думи: гражданско образование, критично мислене, човешки права, гражданска култура, социална ангажираност

Abstract: The text analyzes the importance of civic education as a key factor in forming an active civic position, critical thinking and social engagement in students. Its role in building legal and political culture, knowledge of human rights and participation in democratic processes at the national and global levels is emphasized. The main goal of the report is to analyze the benefits of civic education for students in the process of forming their civic competence and social engagement. To achieve this goal, the results of a quantitative study “Civic Education – Benefits for Students”, conducted by the author among students in grades 11 – 12, were used.

Keywords: civic education, critical thinking, human rights, civic culture, social engagement

Увод

Гражданското образование е катализатор на личностно и ценностно утвърждаване. То не само стимулира учениците да бъдат инициативни и ангажирани към обществени проблеми, но осигурява знания и умения, които са нужни за осъществяването на пълноценен и качествен социа-

лен живот. Гражданското образование и неговото развитие в посока на глобално гражданство акцентира и върху развиването на глобална компетентност чрез комуникационни умения, умения за работа в екип, критично мислене и гражданска активност. За да прилагат адекватно уменията си, младите хора имат нужда от широки познания за тяхните права и задължения като граждани на България и света.

Социалната практика показва, че предметът „Гражданско образование“ помага на учениците да имат по-широк поглед върху обществените и политически събития, да бъдат по-активни в отстояването на гражданските си позиции. Той е „инструмент“ за подготовка на младите хора, който им позволява по-лесно да вървят по пътя на своето личностно, социално и професионално развитие. Изучаването на предмета спомага за личностното развитие на учениците и ги изгражда като информирани, критично мислещи граждани, които активно участват в обществения живот. Същевременно провокира младите хора към размисъл, учи ги на права, задължения и съобразено спрямо културния контекст поведение в различни ситуации. Чрез този предмет учениците опознават институциите и се учат обосновано да изразяват мнението си по въпроси от различно естество. Това не е просто дисциплина, която дава знания, а дисциплина, която самодисциплинира личността. Благодарение на гражданското образование се придобиват знания за държавната форма на управление, институциите в нея, за правата, които имат хората, за начините да се участва в различни инициативи. Може би най-ценното умение, което се развива чрез гражданското образование е критичното мислене – да може младият човек да определя кое е правилно и адекватно в дадена ситуация и кое – не е, то е умение изключително необходимо в XXI век.

Основна цел на доклада е да анализира ползите от гражданското образование за учениците в процеса на формиране на тяхната гражданска компетентност и социална ангажираност. За постигане на целта са използвани резултати от количествено изследване „Гражданското образование – ползи за учениците“, проведено от автора в периода 03-07.11.2025 г. сред ученици от 11-12 клас в гр. Кърджали.

За значението на гражданското образование

През изминалия ХХ век са извършени радикални опити в страни от Азия, Африка, Централна и Източна Европа, Латинска Америка, чрез които местните жители заявяват своето желание за живот, изграден върху демократичните принципи на гражданските общества. Като нацията с най-отдавнашното в глобален аспект конституционно обусловено демократично управление, жителите на САЩ традиционно споделят схващането, че гражданското образование е в основата за поддържането на този вид държавна политика. Техният, надхвърлящ вече двеста години, опит сочи недвусмислено, че нагласите както на отделния индивид, така и на преобладаващата част от населението за битуване в условията на демократично устроено държавно формиране не се унаследяват, а следва да се предават под формата на обучение на следващите поколения и да се подхранват у тях най-вече чрез силата на личния пример (Миланова, Заркова, 2022).

Гражданското образование следва да се възприема като важен елемент от образованието, който има ключово значение за формирането и социализирането на отговорни, информирани и активни граждани. Международни анализи установяват, че именно в рамките на училищната възраст следва да се преодолеят основни дефицити в уменията и компетенциите на младите хора, които да допринесат за тяхната последваща реализация, включително на пазара на труда (Harjo et al., 2018). Същевременно гражданското образование има важна роля и по отношение на противодействието на сериозни обществени проблеми и девиантни практики, които младите хора започват да разпознават като такива – насилие, трафик на хора (Petrunov, 2010; Stamenkov and Petrunov, 2025), злоупотреби, корупция и др. Един от подходящите примери в това отношение е внедряването на антикорупционното образование като средство в борбата с корупцията (Петрунов, 2019).

В контекста на гражданското образование е уместно да се спомене становището на един от най-видните борци за граждански права и свободи от недалечното минало – президента на ЮАР Нелсън Мандела, застъпващ схващането, че образованието като своеобразно средство за облагородяване в интелектуален аспект, трябва да се възприема убедено от всички като най-мощното оръжие, с което може да се промени светът. Съвременните образователни търсения, отнасящи се до формирането и

развиването на гражданската компетентност у членовете на обществото и настоящите образователни политики следва да са в състояние да дешифрират на учениците основни въпроси, свързани със съвместните дейности на хората – от основанията за съжителство до легитимността на правовия ред и авторитета на институциите, които го охраняват. Пример в това отношение са полицейските спирания при различни девиантни прояви (Yanev & Petrunov, 2022). Опитите за разрешаването на част от тези въпроси намират отклик в Доклада на комисията „Делор“ на ЮНЕСКО за съдържателните специфики на образованието през XXI век: „В днешното сложно общество участието в общи инициативи надхвърля тясно политическите рамки. Фактически всеки ден, в работата, в културните си занимания или като консуматори всички членове на обществото трябва да поемат персонална отговорност за другите. Училищата трябва да подготвят хората за тази роля, като ги запознаят с техните права и задължения и като развият техните социални умения, насърчавайки работата в екип“ (Иванов, 2000: 8).

Гражданското образование е и следва да се счита за неделима част от образователната система, ориентирана към успешната социализация на младите личности. Предвид този факт гражданското образование и училищната общообразователна подготовка, в глобален и национален мащаб, следва да се възприемат и разглеждат като органично свързани явления.

Гражданското образование като задължителен предмет в училище

Гражданското образование е нов и актуален самостоятелен предмет, който се изучава в училищата през последните пет години – в резултат на промените, описани в Наредба 5 за общообразователната подготовка (обн. ДВ, бр. 95 от 2015 г.). Този нормативен акт включва подготовката по гражданско образование като задължителна за учениците в 11 и 12 клас. Обхватни негови предметни области са: политика, демокрация, държава, власт, права, отговорности, икономика, глобални проблеми, идентичност и различия в обществото. Гражданското образование е своеобразно средство за запознаване на учениците с техните права и задължения в различни сфери на живота. Обучението по предмета цели да научи младите хора да знаят техните права и да могат да ги защитават, да използват подходящите механизми и инструменти за взаимодействие

с институциите и организациите, да правят осъзнати избори в различни ситуации и да носят отговорност за тях, в т.ч. да вземат както малки, така и по-големи решения, като например избор на приятели, поведение или позиция по важни въпроси (Качакова, 2020). Гражданското образование не само предоставя знания за правата и задълженията на учениците, но ги подготвя да бъдат активни граждани, способни да участват в обществения живот и да вземат отговорни решения за себе си и за обществото и да поемат съответната социална и политическа роля (Попова, 2024).

Гражданското образование покрива широк спектър от теми, които имат за цел да дадат на учениците цялостно разбиране за функционирането на обществото и ролята на всеки гражданин в него. Сред основните области са:

- *Човешки права* – учениците изучават основните човешки права като право на образование, свобода на словото, правото на равенство и други. Включват се теми, свързани с информация за международните договори, които защитават човешките права, както и за механизмите за тяхната защита.
- *Демокрация и управление* – разглеждат се принципите на демокрацията, изборните системи, разделението на властите и ролята на гражданите в управлението на държавата. Учениците научават как работят институциите, как се провеждат изборите и какви са начините за участие в политическия процес.
- *Правна грамотност* – тя е съществена част от гражданско образование. Учениците се запознават с основните закони, принципите на правовата държава и с функционирането на съдебната система. Това включва изучаването на Конституцията, гражданските закони и други нормативни актове, които регулират обществения живот.
- *Социална отговорност* – обхваща дейности като доброволчеството, опазването на околната среда и грижата за общността. Чрез практически примери и проекти, учениците се учат как да бъдат отговорни граждани, които допринасят за подобряване на своето обкръжение.
- *Межкултурно разбиране* – в условията на глобализацията, межкултурното разбиране става все по-важно. Учениците изучават различни култури, традиции и ценности, което насърчава толерантността и уважението към различията. Този аспект помага за изграждането на мирно и хармонично общество.

Изследвания на гражданското образование

Едно от основните изследвания е международното изследване на гражданското образование (International Civic and Citizenship Education Study, ICCS1) ICCS 2016, което осигурява богата база данни и задълбочена информация за гражданското образование в 24 държави/региони. Резултатите от проучването показват, че във всички изследвани държави/региони гражданското образование е част от училищната подготовка на учениците, макар че не съществува един общоприет подход към него. Наблюдава се тенденция училищната подготовка на учениците по гражданско образование да се съчетава с различни форми на извънкласни дейности на местно и национално равнище. Във всички държави училищата имат значителна автономия по отношение на реализацията на гражданското образование. В 11 от 24-те държави гражданското образование в VIII клас се осъществява като отделна задължителна учебна дисциплина. В почти всички държави – с изключение само на Колумбия и Естония – то се преподава от учителите по обществени науки. В 17 държави гражданското образование се осъществява и като интегративна част в няколко други учебни предмета или чрез конкретни теми, включени в учебното съдържание на различни учебни предмети. Само в 8 държави гражданското образование се провежда и като извънкласна и извънучилищна дейност.

Резултатите на ICCS 2016 показват, че равнището на подготовка по гражданско образование на учениците варира значително, както в рамките на една отделна държава, така и между държавите. Например разликата между най-ниските и най-високите резултати на учениците в изследването (5% от учениците с най-ниски резултати и 5% от учениците с най-високи резултати) е 275 точки, които съответстват на три равнища от скалата на постижения. Най-голяма е разликата между най-ниските и най-високите постижения в България – 349 точки, а най-малка – в Китайски Тайбей (245 точки). Тези данни показват, че усилията на образователните системи, особено в държавите със значителни разлики между резултатите на учениците, трябва да бъдат насочени към осигуряване на обучение по гражданско образование, което да гарантира включването на всички ученици.

Сравнението между резултатите на учениците в държавите, участвали в изследванията през 2009 и през 2016 г., показва повишаване на

резултатите в почти всички държави с изключение на Италия, където понижението е незначително. Резултатите от ICCS 2016 потвърждават извода на ICCS 2009, че не съществува положителна връзка между високите резултати на теста и готовността на учениците да участват в граждански инициативи. Например учениците с по-високи резултати са по-склонни да участват в избори в бъдеще, но не планират да се включат в активния политически живот като възрастни. Можем да се предположи, че познаването на политическите системи и как те функционират, в това число и негативните аспекти на този процес, не мотивира младите хора да се ангажират с политическа дейност в бъдеще. Най-голяма е разликата между момичетата и момчетата в Малта и България. Социално-икономическият произход на учениците също оказва влияние на постиженията им по гражданско образование. В повечето държави учениците, които имат майчин език, различен от езика на теста, или са с имигрантски произход, показват по-ниски резултати. Общественият и семейният произход на учениците се определя като важен прогностичен параметър за резултатите по гражданско образование. Също така учениците, чиито родители проявяват гражданска активност и се интересуват от политически и обществени въпроси, са по-склонни да се ангажират с граждански инициативи в бъдеще.

Данните на ICCS 2016 показват, че учениците, които участват в различни демократични форми в училище, имат положителна нагласа за гражданска активност в бъдеще. Това означава, че училището има потенциал не само да формира знания и умения в областта на гражданското образование, но и да създава нагласи за активно гражданско поведение сред младите хора. В държавите с утвърдени демокрации и стабилна икономика учениците с по-високи резултати на теста показват по-високи равнища на доверие към гражданските институции.

Методология на авторското изследване

За постигане на целта на доклада бе проведено емпирично изследване на тема „Гражданското образование – ползи за учениците“. Използван е количествен метод, като е подготвен въпросник за анкетно допитване. Изследването е проведено от автора в периода 03-07.11.2025 г. сред ученици от 11 и 12 клас на Средно училище „Петко Рачов Славейков“, гр. Кърджали, като общият брой на участниците е 135 души.

Резултати и дискусия

Интерес и ползи от гражданското образование

Данните от проведеното изследване разкриват, че 61% от изследваните ученици възприемат гражданското образование като предмет, който ги учи на техните права и задължения като граждани, развива уменията им за участие в обществения живот и ги запознава с политическата система и законите на страната. За над три четвърти (76%) от респондентите интерес представляват темите, свързани с човешките права и свободи, глобалните проблеми, медийната грамотност и фалшивите новини, а за 25% – теми като икономика, лични финанси и работата на институциите. Мнозинството от изследваните ученици (75%) възприемат гражданското образование като необходим предмет в училище. Основни причини за това са: полезността на обсъжданите теми, разбирането на обществени явления и процеси, развитието на критично мислене, дебатиране и пр. Независимо от това обаче, учениците са категорични, че въпреки тези ползи, гражданското образование не трябва да бъде задължителен изпит за завършване на средното образование.

Изследването идентифицира следните ползи от обучението по предмета за значителна част от изследваните ученици:

- научаване на основни права и задължения на гражданите (посочено от 95%);
- развитие на критично мислене и защита на лична позиция (декларирано от 90%);
- разбиране на смисъла и функционирането на институциите (85%);
- развитие на умения за работа в екип по проекти с общонасочена цел (64%);
- развитие на чувство за взаимопомощ и защита на несправедливо третирани хора (61%);
- информиране за важни обществени явления и процеси (55%).

Гражданско образование и реални житейски ситуации

Резултатите от изследването идентифицират обучението по гражданско образование като съществен фактор за формиране на осъзната гражданска позиция у учениците. Обучението надхвърля границите на теоре-

тичната подготовка, тъй като има важна роля в подготовката на младите хора за реални житейски ситуации. Особено значение се отдава на теми, свързани с правата на човека и превенцията от конфликти (Kineva, 2015), агресия и насилие. Чрез тях се цели да се затвърди разбирането, че насилието не следва да се възприема като социална норма и не трябва да бъде толерирано и нормализирано (Стоилова, 2025; Стоянов, 2025; Petrunov, 2025a; Petrunov, 2025b). Мненията на учениците по тази тема обаче са противоречиви. Около половината от респондентите споделят, че обучението по гражданско образование е полезно при разпознаването на конкретни прояви на агресия и насилие, а другата половина са скептични по въпроса – дори се изразяват мнения, че в учебниците не е отделено необходимото внимание на този проблем, което ги провокира да разчитат основно на своя личен опит и познания. Оказва се, че значителна част от знанията, уменията и нагласите, свързани със справянето с агресията и насилието, се формират извън училищната среда – в семейството и под въздействието на реални житейски събития. Независимо от това обаче, гражданското образование се оценява положително по отношение на формиране у учениците на толерантност и уважение към различното мнение, както и на нагласи за ненасилствена комуникация.

Потенциални промени в обучението

Мнението на учениците относно усъвършенстването на обучението по гражданско образование очертават разнообразни, но в значителна степен сходни насоки за промяна, насочени към повишаване на неговата практическа приложимост и ангажираност. Водещо място заема необходимостта от прилагане на по-интерактивни и практически ориентирани методи на преподаване. Учениците широко споделят убеждението, че увеличаването на дебатите, дискусиите и анализа на казуси би допринесло за по-задълбочено осмисляне на реални житейски ситуации и за разглеждане на различни подходи при решаване на социални проблеми. Тези форми на работа се възприемат като ефективно средство за развитие на критично мислене, гражданска идентичност и лична позиция. В този контекст се подчертава значението на екипната работа, ролевите игри, груповите проекти и извънкласните дейности като подходи, които повишават мотивацията и активното участие на учениците. Около една трета от анкетираните изразяват желание за увеличаване на учебните

часове по гражданско образование с цел по-пълноценно и задълбочено разглеждане на учебните теми. Наред с това друга група ученици (52%) заявява удовлетвореност от организацията и тематичното обучение по предмета, като го определя като интересен и полезен, без да вижда необходимост от съществени промени.

Учениците поставят фокус и върху необходимостта от по-ясно и разбираемо поднасяне на темите в учебниците и учебните материали по предмета. Често критикуват употребата на сложна терминология и липсата на актуални и практически примери. Според участници в изследването, учебният материал следва да бъде съобразен с възрастовите особености на учениците и да насърчава тяхното активно участие в часовете.

Особено значение се отдава и на разнообразието във формите за представяне на информацията. Предлага се по-широко използване на презентации, образователни игри, практически задачи, казуси и дебати, включително междуучилищни, както и прилагане на дигитални образователни ресурси. Като полезни се определят и инициативи като срещи с представители на държавни и обществени институции, лекции на личности от политическия и обществения живот, както и посещения на държавни органи. Според учениците подобни дейности биха направили обучението по гражданско образование по-интересно и по-ефективно.

Заклучение

Предметът „гражданско образование“, който е изучаван активно в българските училища през последните пет години, има ключови ползи за личностното и социалното развитие на учениците. Емпиричното изследване идентифицира пет основни групи ползи: първата е свързана с формирането на активна гражданска позиция у учениците – те се научават да бъдат ангажирани и критични граждани, които не само познават своите права и задължения, но и се учат да участват в решаването на обществено значими въпроси; втората, развиване на практически житейски умения – способности за вземане на решения и поемане на лична отговорност, критично мислене и дебатиране по социални и етични проблеми; третата е разбиране на държавата и обществото, защото учениците постепенно придобиват фундаментални знания за функционирането на държавните институции, демократичните процеси и законите

в България и ЕС; четвъртата полза е развиване на ценностната система, тъй като обучението по предмета възпитава учениците в толерантност, уважение към многообразието и умения за социален диалог и сътрудничество; петата е свързана с подготовка за реалния живот – обучението служи като мост между училищната среда и обществото, подготвяйки младите хора за успешна реализация и пълноценно участие в социалния живот след завършване.

В заключение, гражданското образование е ключов елемент от съвременното обучение, който подготвя учениците да бъдат информирани, отговорни и активни граждани. Нека използваме гражданско образование като инструмент за изграждане на по-добро бъдеще – общество, в което всеки гражданин знае своите права, носи отговорност за общото благо и участва активно в решаването на социални проблеми. Само чрез информирани и ангажирани граждани можем да постигнем истинска демокрация и устойчиво развитие.

Използвана литература

- Иванов, И. (2000). Въпроси на гражданското образование. Шумен. (Ivanov, I. (2000). Vaprosi na grazhdanskoto obrazovanie. Shumen).
- Качакова, В. (2020). Гражданското образование – социално и личностно предизвикателство. В: Сборник доклади от Национална школа за докторанти и млади изследователи в социалните науки, Том I, 107-114. (Kachakova, V. (2020). Grazhdanskoto obrazovanie – sotsialno i lichnostno predizvikatelstvo. V: Sbornik dokladi ot Natsionalna shkola za doktoranti i mladi izsledovateli v sotsialnite nauki, Tom I, 107-114).
- Миланова, Е., Заркова, П. (2022). Ролята на гражданското образование за поддържането на демократичните устои на съвременните общества. София: Св. Климент Охридски. (Milanova, E., Zarkova, P. (2022). Rolyata na grazhdanskoto obrazovanie za poddarzhaneto na demokratichnite ustoi na savremennite obshtestva. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).
- Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. (Naredba № 13 ot 21.09.2016 g. za grazhdanskoto, zdravnoto, ekologichnoto i interkulturnoto obrazovanie).
- Петрунов, Г. (2019). Развитие на антикорупционно образование в българските висши училища. Стратегии на образователната и

- научната политика, 27(6), 567-578. (Petrunov, G. (2019). Razvitie na antikorupsionno obrazovanie v balgarskite visshi uchilishta. Strategii na obrazovatelnata i nauchnata politika, 27(6), 567-578).
- Попова, Р. (2024). Гражданското образование – значение и перспективи в контекста на съвременната либерална демокрация. *NotaBene* 64(2024). (Popova, R. (2024). Grazhdanskoto obrazovanie – znachenie i perspektivi v konteksta na savremennata liberalna demokratsia. *NotaBene* 64(2024).
- Стоилова, В. (2025). Нормализация на насилието над жени в България: от невидимост към безнаказаност. *Социологически проблеми*, 57 (2), 416-433. (Stoilova, V. (2025). Normalizatsia na nasiliето nad zheni v Bulgaria: ot nevidimost kam beznakazanost. *Sotsiologicheski problemi*, 57 (2), 416-433).
- Стоянов, А. (2025). Цикли на мълчанието: социална нормализация и пасивно съучастие в насилието, основано на пола, в България. *Социологически проблеми*, 57 (2), 434-457. (Stoyanov, A. (2025). Tsikli na malchaniето: sotsialna normalizatsia i pasivno sauchastie v nasiliето, osnovano na pola, v Bulgaria. *Sotsiologicheski problemi*, 57 (2), 434-457).
- Harjo, M., Tatar, M., Draganov, D., & Jeliaskova, M. (2018). A review of good youth employment practices in 19 EU countries. EXCEPT Working Paper. WP No 17. Tallin University.
- Kineva, T. (2015). Role conflicts – essence and practical projections. In: *Advances in Bulgarian science '2014*. National Centre for Information and Documentation, Sofia, 41-47.
- Petrunov, G. (2010). *Sex Trafficking and Money Laundering: The Case of Bulgaria*. Sofia: Risk Monitor Foundation.
- Petrunov, G. (2025a). Cultural, Ideological and Structural Conditions Contributing to the Sustainability of Violence Against Women: The Case of Bulgaria. *Social Sciences*, 14 (8), 488.
- Petrunov, G. (2025b). Multilevel Factors for (Non)Reporting Intimate Partner Violence: The Case of Bulgaria. *Societies*, 15, 265.
- Stamenkov, R. & Petrunov, G. (2025). The Vulnerability of Migrants from Bulgaria to Human Trafficking for Labor Exploitation. *Dve domovini*, 61, 91–111.
- Yanev, N. & Petrunov, G. (2022). Police Stops and Searches – The case of Bulgaria. *Policija i sigurnost*, 31(4), 415-424.